

Ethel Gelfer

*Skyggen
af en glad
verden*

*Erindringer fra barndommens
Ukraine, flugten fra pogromerne
og et liv i København*

Oversat fra jiddish af
Moritz Schwarz
og redigeret af
Mirjam Gelfer-Jørgensen

FORLAGET VANDKUNSTEN

Indhold

Forord 13

Oversætterens forord 18

Indledning 19

1. Del

Min barndomstid 43

Min gode barndom 45

Vor smukke sommer 49

Hvordan vi bliver venner 52

Den gode drøm 55

Rebbens hus 62

Vor afrejsedag 66

Afskeden 68

Den lange smukke vej 70

Vejen til det andet gæstgiveri 75

Venner i gæstgiveriet 84

Vejen til det tredje gæstgiveri 88

Turen i diligencen 91

Byens udkant 93

Det nye liv i den store by 94

Om mit liv i Melitopol 102

Parken 106

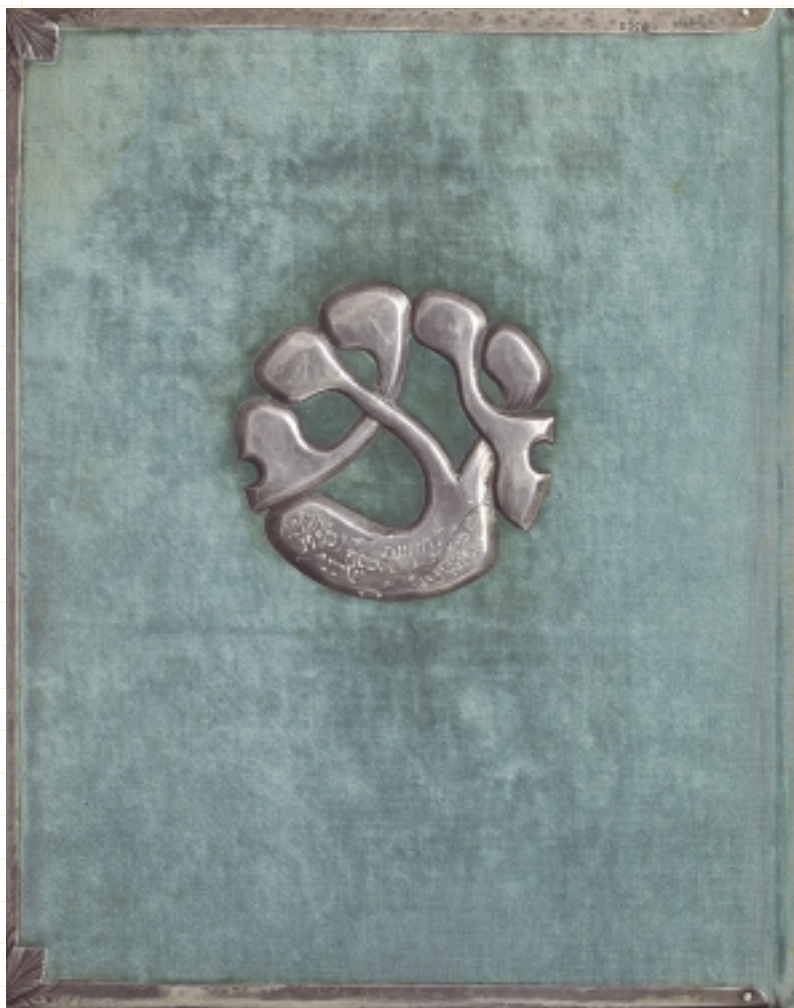
Den nye vej 107
Mit liv i Gulei Poile 108
Mit ungdomsliv 109
Den første forskrækkelse 110
Brylluppet i kolonien 112
Hvordan jeg mødte min mand 113

2. Del

Vort bryllup 121
Vort nye hjem 127
Den første sørgelige flugt 128
Begravelsen af de uskyldige 131
Den blodige frie konstitution
17. oktober 1905 132
Pogromen bryder løs 133
Ankomst til Vilna 141
Den lange vandring 142
På skibet 143
Fremmed land – Sverige 146
I København 147
Forældrene kommer 152
Kullen i Sverige 155
Hjelpeaktionen 157
Verdenskrigen 157
Mit arbejde i komiteerne 158
De internerede soldater 164

Min første lystrejse til Tyskland, 1921 171
Den pragtfulde lange vej 174
I den store verden: Berlin 178
I Hamborg 182
Hjemme igen 187
Min sommerbolig i Tyskland 191
Vor sommer i Tårnbæk 197
I skoven 198
Ved havet 200
Sankthansfest ved stranden, den 23. juni 201
Jeg skriver i skoven 204
Ungdomsforeningens udflugt 208
De fremmede nationers 14 dage 212
Sidste dag på landet 216
Sidste dag i skoven 217
De smukke toner 218
Åbningen af universitetet i Jerusalem
i april 1925 220
Det triste bryllup 220
Den første udflugt i 1925 225
Udflugt til Sverige i 1925 226
Familiebilleder 234
Vor sølvbryllupsdag 239
Efterskrift 243

Artikel trykt i Jødisk Familieblad 246
Ordliste 251



Velourbind med sølvbeslag, udført af Baruch Griegst, med initialerne EG, hvorpå denne indskrift er graveret: Vort sølvbryllup 22. menachem av 5685 (12. august 1925)

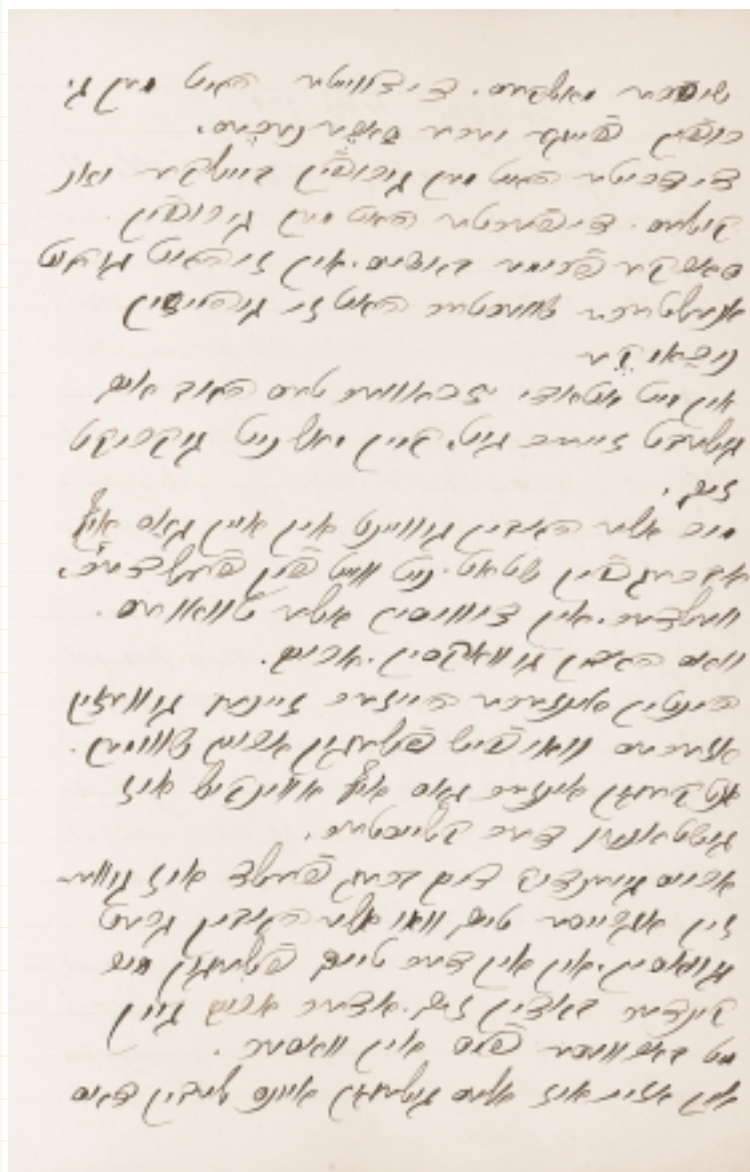
Forord

Denne erindringsbog rummer en ekstra lille historie – historien om bogens årelange forsvinden og lykkelige genkomst.

Efter min farmor Ethel Gelfers død i 1939 gik bogen med hendes håndskrevne erindringer på omgang mellem hendes børn og siden også blandt nogle af børnebørnene. Men for ca. 10 år siden var den pludselig forsvundet, alle ledte, ingen kunne finde den. Væk var og blev den.

Men en mørk januaraften, hvor min mand og jeg var landet fra Paris, ringede telefonen, lige da vi var kommet inden for døren. Var vi kommet fem minutter senere, ved man ikke, om der igen var blevet ringet. En stemme spurgte tøvende på gebrokkent dansk, om det var Ethel Gelfer. Joh, jeg hedder jo også Ethel, men i de dage var man lidt varsom med at give sig til kende – det var medens Blekingegade-sagen kørte. Nu fulgte imidlertid en oplysning, der nok kunne få mig til at spidse øren. Efter en del forklaringer og undskyldninger meddelte den ukendte mig, at han alt for længe havde haft en bog stående, og da han beskrev bindet, blev jeg klar over, hvad der var tale om.

Vi stillede kufferterne og kørte ud til Brøndbyøster. Med skam at melde gemte jeg ikke navnet på den lille dansk-iranske familie, hos hvem vi ringede på. Historien var den, at den unge mand havde været ansat i en kiosk på Lersø Parkallé. Her havde en gammel dame – min faster, viste det sig – et par år i forvejen glemt en bæreposse med bogen. Et års tid derefter lukkede kiosken, og ejeren mente, at nu måtte man kunne skille sig af med bogen, for ingen havde jo gjort krav på den. Men den unge flygtning kunne ikke få sig til at smide det smukt indbundne store, sirligt skrevne håndskrift ud og tog det med hjem. Her havde det stået i mere



En side i bogen

end et år, hvilket han undskyldte adskillige gange. Så takket være den ukendte redningsmand forsvandt erindringsbogen ikke ud af denne verden. Sådan rakte den iranske flygtning hånden til den jødiske, så hendes livshistorie ikke opslugtes i det store intet.

Den ville dog nok være gledet ud i glemslen, om ikke to fantastiske mennesker havde påtaget sig den store opgave at oversætte og renskrive det næsten 450 sider store manuskript, der er affattet på jiddish med hebraiske bogstaver. Sproget er ikke standardjiddish, men en litauisk jiddish dialekt (litvish) med flere russiske låneord. Moritz Schwarz har oversat, og hans kone Solveig renskrevet. Deres interesse for sagen og deres ildhu har været uden sidestykke, og jeg er dem dybt taknemmelig for dette.

Som oversættelsen skred frem, stod det os klart, at bogen burde udgives både som et bidrag til dansk-jødisk historie og som en indvandrerkvindes historie. Ethel Gelfer kom, som andre før og efter hende, til et fuldstændigt fremmed land, hvis sprog og kultur var hende aldeles ukendt, men hun blev efterhånden integreret. Ikke assimileret – for man kan ikke uden videre give slip på sin barndom og identitet, hvilket en lang række af vor tids jødiske erindringsbøger fra andre lande vidner om.

En varm tak skal også rettes til Morten Thing, der ud over at have været behjælpelig med oplysninger har oversat de digte, der gengives i indledningen.



Ethel som dronning Esther, klædt i de jødiske farver blå og hvid. På hendes krone ses ordet hatikva, dvs. håb; på hendes dragt ordene fra 1. Mosebog, kap. 49, vers 27: Benjamin er som en ulv, der sønderriver. Teksten ved hendes side lyder: Verden bliver befriet ved hjælp af vor frihed, gennem vor kærlighed og forstørret ved vort antal. Citatet er en omskrivning af Theodor Herzls: Verden bliver befriet ved hjælp af vores frihed, beriget ved hjælp af vores rigdom og udvidet gennem vores storhed

*Maskebal i ungdomsforeningen,
hvor jeg samlede penge med to
bøsser i hænderne. Der blev råbt
bravo og hurra fra alle sider.
Der var mange deltagere i maske-
ballet; andre var i andre landes
kostumer med fremmede symboler*

Uden økonomisk bistand ville disse erindringer være forblevet i glemslen, men takket være en generøs bevilling fra Højesterets-sagfører C.L. Davids Legat for Slægt og Venner kan fortællingen om en af de mange dansk-jødiske skæbner nu udgives.

Inkonsekvenser i den oprindelige tekst har ikke kunnet korrigeres.

Mirjam Gelfer-Jørgensen

Februar 2009

Oversætterens forord

Der findes en righoldig jiddish litteratur, skrevet af fremragende forfattere på andre sprog end dansk. Men denne litteratur har haft andre ambitioner end den ligefremme, personlige beretning, uanset at der findes beskrivelser af både dagligt liv og usædvanlige eller dramatiske begivenheder. Jeg skal ikke nægte, at det vel egentlig er jødernes egen skyld, at det forholder sig således.

Den jødiske skriveenergi fortaber sig på mange måder i det hellige hebraiske. Der findes en umådelig omfattende hebraisk religiøs litteratur, nedfældet gennem mere end to tusind år, kommentarer til bibelske skrifter, til andre kommentarer, hvor hvert bogstav, hver passus er vendt og drejet. Det er først de sidste par hundrede år, der er skrevet litteratur på jiddish, åbenbart alt for kort tid til, at den personlige fortælling kunne vinde frem. Jiddish blev da også mødt med foragt blandt jøder i Østeuropa, som kunne Goethe og Schiller på fingrene, selv i Israel, der faktisk blev opbygget af netop de chaluzim, der kom fra de samme jiddishe stætlech, som Ethel Gelfer kom fra. Og den udvikling, der trods alt var i gang, blev brutalt knust med den bogstavelig talt fuldstændige udryddelse af den jiddishe verden, der indtil afslutningen af 1930'erne fandtes i Østeuropa.

Moritz Schwarz

Indledning

I disse år udgives en række erindringer af mennesker, der overlevede forfølgelser og koncentrationslejre under nazisterne. Det er rystende beretninger, som gør de gruopvækkende forhold endnu mere nærværende ved at blive set gennem et enkelt menneskes personlige oplevelser og ikke blot beskriver jødeforfølgelserne overordnet og generelt.

Netop personlige erindringer supplerer i dag vort billede af det 20. århundredes mange menneskelige tragedier. Når det derfor er fundet relevant at udgive de efterfølgende erindringer, er en af grundene, at der eksisterer så lidt dansk-jødisk erindringslitteratur. Ydermere er det en indvandrerkvindes beskrivelse af barndommen i Ukraine, af flugt og aspekter af livet i det København, der omkring århundredskiftet 1900 nok var præget af en række jødiske familier, der var velsituerede, og som markerede sig inden for kultur og handel, men hvor vi sjældent hører om livet blandt de ikke så velsete østeuropæiske jøder. De adskilte sig stærkt fra byens andre borgere og "indfødte" jøder gennem deres sprog og påklædning.

Ethel Gelfer afsluttede sine erindringer i 1925, hvor hun og hendes mand Georg fejrede sølvbryllup. Erindringerne blev ikke skrevet med henblik på offentliggørelse, men – som hun anfører i slutningen – dels for hendes egen skyld for at gøre en slags status, og dels ønskede hun at fortælle sin historie til børnene, hvilket forklarer, at bogen rummer enkelte indforståede henvisninger, som det ikke har været muligt at udrede.

Bogen må efter alt at dømme være skrevet over relativt kort tid. Den består af 419 håndskrevne sider samt ca. 20 sider med

nogle af hendes digte. I teksten er indsat fotografier foruden et par telegrammer på henholdsvis russisk og dansk. Ethel Gelfer har ofret en fin indbinding til bogen, nemlig et helbind, dækket af grøn velour. I hjørnerne er anbragt beslag af sølv, og på bindets forside ses forfatterens monogram i hebraiske bogstaver, hvor følgende er indgraveret: “Vort sølvbryllup 22. menachem av 5685” og også den danske dato, 12. august 1925. Det fine sølvarbejde blev udført af sølvsmed Baruch Griegst i København.

Kort fortalt, så blev Ethel (Esther, Etke) født i 1881, men der er divergerende oplysninger om årstallet, for også 1882 opgives. I den opholdsbog, som i 1906 blev udstedt af Københavns politikammer til Ethels mand, Georg Gelfer (her med navnet Gerson Zorokoff Gelfer), opgives Ethels navn som Etka Schajevna Mendeleвна og hendes alder til 22 år. Ifølge andragende til Københavns Politi i 1923 om indfødsret oplystes det, at hun blev viet til Gerschon/Georg Gelfer den 12. august 1900 i Jekaterinoslav (efter 1926 Dnepropetrovsk). Georgs erhverv opgives som parykmager. Ethels pigenavn var Sretin. Hendes mor døde i 1911, faren i 1917. Hun nævner sin bedstemors navn, Henni Mashe Libe, og at denne var datter af Hertz og Mashe Libe, der havde en gærfabrik og en tobakshandel.

Ethel Gelfer døde 22. februar 1939 og blev begravet på Mo-saisk Vestre Begravelsesplads den 26. februar.

Georg Gelfer blev født i Vilna (nu Vilnius) i 1875 som søn af barber Saroch og Slaufa Gelfer. Da han var 16 år, flyttede han til Bialystok, hvor han boede i 5-6 år. Derefter kom han til Jekaterinoslav og siden til Pokrovsk ved Volga, men herfra hurtigt tilbage

til Jekaterinoslav. Som sin far var også Georg oprindeligt barber. Ved tidspunktet for ansøgningen om indfødsret i 1923 havde ægteparret seks børn i alderen 10 måneder til 22 år, hvoraf fire opførtes som hjemmeboende, nemlig i Gothersgade 93, 4. sal. Georg døde i 1947.

Det har ikke været muligt at finde frem til konkrete oplysninger om alle de byer, der dannede baggrund for den lille Ethels liv. Kommunisme, nazisme og efter anden verdenskrig antisemitisme har ganske effektivt formået at slette de fleste spor efter den relativt store jødiske befolkning i Ukraine. Henvendelser såvel til danske som til russiske og ukrainske institutioner for blot at finde frem til de nævnte byers nuværende navne har ikke ført til noget resultat – for så grundigt slettedes sporene, at selv stetlernes navne blev ændret. Dette gælder først og fremmest Ethels fødeby, Nuwezs d Gargared. Som ung boede Ethel nogle år i Melitopol i det sydlige Ukraine. Her ernærede hun sig som modist.

Takket være historikeren Morten Thins grundlæggende undersøgelser, publiceret i bogen *De russiske jøder i København 1882-1943*, er det noget lettere at danne sig et indtryk af livet i København for de østfrakommende indvandrere. At den lille familie har været fattig og har måttet bygge en tilværelse op fra bunden, kan man gætte sig til alene ud fra det faktum, at de ikke havde meget andet med end dem selv og lidt tøj, da de forlod deres hjem. Som alle de indvandrede østeuropæiske jøder har de skilt sig markant ud i det københavnske bybillede – også fra de danske jøder – gennem deres påklædning. Og alene sprogveskellighederne medvir-

kede til, at de klumpede sig sammen. Det gjorde de nu også, fordi deres økonomiske uformåenhed kun tillod dem at bo i de mindste og allerbilligste lejligheder i visse dele af Københavns indre kvarterer – især omkring Borgergade, Adelgade, Åbenrå, Landemærket og Pilestræde. Ethel og Georgs første hjem lå således i Suhmsgade og deres andet i Pilestræde.

Visse erhverv har altid præget de jødiske samfund. At der var mange skræddere, kasketmagere og syersker hang sammen med, at sådanne færdigheder ikke nødvendigvis krævede værksted, butik, lager eller svende. Håndværket kunne udøves i hjemmene, og derved håbede man også at undgå indblanding fra fagforeningerne. Det samme gjaldt, hvis man tjente til livets ophold som frisør eller parykmager. Og det var som henholdsvis syerske og frisør, at vore to unge tilflyttere begyndte. Også fortsættelsen var typisk – Georg blev først marskandiser, siden antikvitetshandler. I 1915 findes dog i *Yidische folks-tsaytung* en annonce for cykler fra Gelfer i Pilestræde 57, men ifølge Københavns Vejviser boede familien kun her indtil 1911.

Det var imidlertid ikke kun fattigdom og sprogproblemer, der holdt den nye jødiske gruppe sammen. Foreningslivet blomstrede i en grad, så det er svært at forstå, at der var plads til så mange forskellige initiativer – noget, der i øvrigt fremdeles præger det lille dansk-jødiske samfund.

Det billede, der lidt efter lidt tegnede sig af min farmor, der døde, før jeg blev født, viser et menneske med et socialt engagement, der omfattede de indvandrede jøders politiske og kulturelle liv i det nye land. Man må beklage, at hendes erindringer ikke i første

omgang videreførtes, for der findes kun få og spredte oplysninger om det liv, de jødiske indvandrerkvinder levede og i høj grad selv var med til at præge. Det var denne første generation af fattige østeuropæiske jøder, der kæmpede for, at deres børn skulle få et bedre liv, og som medvirkede til en tiltrængt blodtransfusion til den gamle dansk-jødiske population.

Ethel blev som nævnt hurtigt politisk engageret. Hvor de vel-etablerede og velintegrerede danske jøder holdt sig politisk neutrale i forhold til den opblomstrende zionistiske bevægelse, drømte de østeuropæiske jøder om et fælles land uden antisemitisme. Pogromer var selv i begyndelsen af det 20. århundrede blevet en del af jødernes livsvilkår; min far indprentede mig fra barnsben, at man skulle være indstillet på, at der altid ville være to pogromer i enhver jødes liv. Sådan havde det været for hans forældre, og sådan var det også for hans generation.

Zionismen blev jødernes svar på den nationalisme, der i slutningen af det 19. og begyndelsen af det 20. århundrede satte sit præg på det meste af verden. I 1902 blev Dansk Zionistforening stiftet. Mange af de russiske jøder var tillige socialister, for man mente, at det var ved hjælp af socialisme, at antisemitismen bedst kunne udryddes. Den internationale socialistiske, jødiske organisation hed Bund, og ægteparret Gelfer engagerede sig særdeles aktivt i organisationens danske forening. Georg var også bestyrelsesmedlem i ungdomsforeningen Hoivri Hazoir.

En anden politisk organisation, som mange af de indvandrede østeuropæiske jøder var en del af, var GEZERD. Navnet er den jiddiske forkortelse for det russiske “Selskab for organisering af jøder, som arbejder som bønder i USSR”. Organisationens mål

var jødernes tilbagevenden til livet på landet i Rusland og Ukraine, hvor en stor del af de ukrainske jøder havde levet, inden pogromerne fra 1880'erne fik dem til at samle sig i de større byer. Det var en form for alternativ til drømmen om en jødisk stat for alle i Palæstina; for som det gang på gang blev understreget var Sovjet den stormagt, der kunne bekæmpe den voksende antisemitisme, der eksploderede med nazismen. Nogle af de forslag, der fremkom, bl.a. om et jødisk autonomt område på Krim, anså Sovjet dog ikke for tilfredsstillende, men Birobidjan, et område ved den transsibiriske jernbane i landets østligste del, 6.000 km øst for Moskva og 75 km fra Kinas grænse mellem floderne Bira og Bizan, anså den sovjetiske "Komite for landlig genhusning af arbejdende jøder" for egnet til en ny jødisk landbefolkning. For at støtte disse bestræbelser for jødernes "Kolonisation i Sovjet-Unionen" som det hed, oprettedes i 1920 en jødisk-kommunistisk forening med navnet Ikor (*Yidishe Kolonizatsye Organizatsye in Rusland*), og som en afdeling af denne en kvindegruppe, hvis sekretær Ethel Gelfer var i mange år. En notits i *Jødisk Samfund* fra 1936 nævner, at vor hovedperson, som havde været aktiv fra foreningens begyndelse, kunne fejre 10-års-jubilæum. Fra at have været en støttekomite for de fordrevne jøder havde foreningen i den forløbne periode også påtaget sig kulturelle og oplysende opgaver. I Morten Things bog findes et kapitel, som omhandler disse foreninger, hvis aktiviteter nok også skal ses på baggrund af, at man bl.a. i *Jødisk Samfund* allerede i 1930'ernes første år kunne læse adskillige advarsler mod den stigende antisemitisme i Tyskland, som flertallet af de danske jøder dog valgte ikke at tage for pålydende, i modsætning til vor ukrainske jødinde, der allerede havde

måttet flygte to gange i sit unge liv. Samtidig var det måske drømmen om en tilbagevenden til barndommens forjættede land, der medvirkede til hendes engagement i dette arbejde, for allerede i 1928 var 654 jøder fra Ukraine flyttet til Birobidjan. Formålet med foreningen var ikke mindst at indsamle midler til en opbygning

Sønnen Meyer fotograferet i Litauen ca. 1905



af området, der i 1934 fik status af autonom jødisk sovjetrepublik.

Ethel var åbenbart en af foreningens mest aktive medlemmer og fik i 1930 mulighed for at deltage i GEZERD's kongres i Moskva. I nekrologen over hende omtales hendes begejstrede beretning fra kongressen og det dybe indtryk, det havde gjort på hende at besøge de nye jødiske kollektiver i Ukraine, hvor jøderne nu var ligestillede med Sovjets øvrige minoriteter. I mindeordene ved hendes død i 1939 står: "Vi husker hendes Udbrud: 'Mit jævne Sprog slaar ikke til for at kunde gengive mine Indtryk fra de Besøg paa de daværende nyskabte jødiske Kollektiver i Ukraine' – hvor hun paa nært Hold kunde iagttage og glæde sig over, at den før saa retsløse og underkuede Jøde nu er politisk, økonomisk og kulturelt ligestillet med de øvrige Nationer i det store Land."

Hun blev sparet for at opleve, hvad der siden skete. For under Stalins udrensninger i midten af 1930'erne blev de jødiske ledere henrettet, og de jødiske skoler lukkede. Allerede forinden havde der vist sig problemer for den jødiske befolkning, som havde svært ved at klare det barske klima med varme, regnfulde somre og vintrenes isnende kulde – ofte på minus 25 grader. Og så sent som i 1950'erne satte man i Birobidjan ild til biblioteket med dets store samlinger af jiddish litteratur.

Ikors kvindegruppe var særdeles aktiv. I Morten Things bog kan man bl.a. læse om en "grandios birobizaner havefest i Em-druplund", hvor Jødisk Teaterforening opførte et stykke af Sholem Aleykhem, instrueret af Samuel Beilin, der i øvrigt hørte til familien Gelfers vennekreds. Han var hele sit liv en af de ivrigste jiddishister i København. Også et stykke af AnSky opførtes ved denne lejlighed. Valborg Hansen optrådte med sange, hvorefter der var bal til kl. 2 nat.



De delegerede i GEZERD-konferencen i Moskva, 1930. N. Glass, Ethel Gelfer og Kelmann

I Ikors sangbog fra 1933 optrykkes flere af Ethel Gelfers sange, der priste kolonisationen. De blev, efter nekrologen at dømme, sunget ved højtidelige lejligheder, sågar i Paris. Ved hendes død i 1939 indrykkede Ikors bestyrelse en dødsannonce, og de to foreninger, Ikor og Ikors kvindegruppe, afholdt en mindeaften til hendes ære.

Man var fremmede, og man var et folk uden en nation. Når savnet af et jødisk hjemsted blev så udtalt netop i slutningen af det 19. århundrede, hang det bl.a. sammen med, at der overalt i den vestlige verden var voksende fokus på nationalismen. Hvor Europa tidligere havde været opdelt i større eller mindre autonome stater, og hvor man havde været underlagt en bestemt fyrste eller tilhørt en bestemt samfundsklasse, så ændredes dette efter

den franske revolution. Men jøderne var mere end nogensinde uden land, hvor alle et moderne folks individuelle institutioner kunne udvikles. Derfor blev det kulturelle så væsentligt og mest af alt sproget, der betragtedes som det instrument, der både skulle give sammenhold og styrke et tilhørsforhold. Jiddishkeit udgjorde kernen i tilværelsen; man talte sproget i familien og med vennerne. Man læste jiddish litteratur, og man støttede jiddish teater og anden kultur, så godt man formåede. Jiddish var ikke kun et sprog, der muliggjorde kontakt med jøder overalt, hvilket var praktisk, når man som f.eks. Ethels ældste søn før anden verdenskrig rejste Europa rundt efter antikviteter. Til det jiddishe sprog var selve ens identitet knyttet, hvilket medførte, at også jeg, så snart jeg var gammel nok, blev sendt til jiddishundervisning hos Samuel Beilin.

Ikke mindst den jiddishe litteratur anså ægteparret Gelfer det væsentligt at støtte og bevare, og bl.a. derfor bidrog de til etablering og opbygning af bogsamlingen i det jiddishbibliotek, der i mange år fik plads i Mosaik Troessamfunds lokaler, men som nu i en årrække har ligget utilgængeligt på Det Kgl. Bibliotek. Samuel Beilins søn omtaler i sine erindringer om faren, at Ethel og Georg Gelfer var blandt “de mest hengivne venner af biblioteket”, og at de i deres testamente havde afsat et beløb til en fond for jiddishe formål. “Gelfers fond var den eneste, der nogensinde var oprettet til fordel for jiddish i Danmark,” hedder det her. Georg Gelfer engagerede sig også i bibliotekets bestyrelsesarbejde.

Ikke bare opbygningen af det jiddishe bibliotek blev højt prioriteret af Ethel og Georg; som for andre af de indvandrede østfrakommende jøder betød de jiddishe teateropførelser i København

meget. Sam Besekow har i flere bøger beskrevet denne livskraftige del af dansk-jødisk kultur før anden verdenskrig. Ethels engagement i det praktiske teaterarbejde er ikke klarlagt, men det vides, at man kunne købe billetter i familiens hjem til opførelsen af bl.a. Yankel Goldins Kreutzer Sonate, der blev opført på Østerbros Teater i 1915; overskuddet skulle gå til krigslidende jøder i russisk-Polen.

Et farvelagt fotografi er bevaret, hvor man ser Ethel iført en dragt i zionismens blå-hvide farver. I hånden holder hun den ligeledes blå-hvide indsamlingsbøsse, der stod i ethvert jødisk hjem. Kostumet bar hun ved en Purim-fest, og Ethel, der i øvrigt også i nogle dokumenter har navnet Esther, bærer da også en krone, der alluderer til beretningens dronning Esther. Kan man måske tænke sig, at hun har fremsagt et af sine digte? Her skal gengives et, som hun skrev i 1934:

En sang om den jødiske bonde

1. Solo:	4. Solo:
Alle marker grønnes	Fuglene på grenene
kartofler blomstrer også.	synger en tidlig morgensang,
Alle steder er der glæde,	seglet og leen
sangene stiger højt.	høres vidt omkring.
Kor:	Kor:
Kammeratinder, kammerater	Kammeratinder, kammerater ...
ind i kollektivet	
at arbejde i fællesskab	5. Solo:
er godt og fint.	Rug, havre, boghvede, hvede
	står allerede fuld og gul,
2. Solo:	møllen maler hele tiden,
På jorden traktorerne,	vi har allerede friskt mel.
de kører rundt på marken,	Kor:
føreren synger højt,	Kammeratinder, kammerater ...
jøden er allerede en helt.	
Kor:	6. Solo:
Kammeratinder, kammerater ...	Den kollektive ovn
	bager det nye brød,
3. Solo:	så der er noget at spise,
Kollektivt arbejde	vi selv har sået.
er glædesfyldt, hurtigt og godt.	Kor:
Fra tidlig morgen til sen aften,	Kammeratinder, kammerater ...
hele tiden fyldt med gåpåmod.	
Kor:	
Kammeratinder, kammerater ...	

7. Solo:	9. Solo:
Frugter på træerne,	Drej ikke hovedet væk
grønne, røde, gule,	fra for mange sorger,
de falder på silke, strålende	vi vil befri os –
varme og lyse.	forsørget er vore maver.
Kor:	Kor:
Kammeratinder, kammerater ...	Kammeratinder, kammerater ...
8. Solo:	10. Solo:
Sået, luget, høstet,	Hø og strå forberedt,
samlet i laden,	vi har nok til at varme os.
for nu kommer vinteren,	Ovnvæggen er varm,
af arbejde blir man fri.	vi varmer vore skuldre godt.
Kor:	Kor:
Kammeratinder, kammerater ...	Kammeratinder, kammerater ...

Kolonistn un arbeter-lider aroysgegebn fun Kopenhagener "Ikor" komitet, gedrukt in Berlin 1931, 14 s. [Kolonist- og arbejdersange udgivet af den københavnske "Ikor" komite, trykt i Berlin 1931.]

Georg synes at have været lige så aktiv som sin kone; således sad han i bestyrelsen for både Yugent-ferayn og Zionistforeningen. Med tiden forbedredes familiens kår; man gik som nævnt fra at være marskandisere til at blive antikvitetshandlere, inden krigen med forretning i den ene af pavillonerne ved Odd Fellow Palæet og med lejlighed længere oppe ad Bredgade.

Det år, Ethel Gelfer døde, blev jeg født, hvorfor jeg, som jødisk skik er, blev opkaldt efter hende. Hun blev skånet for nye jødeforfølgelser, for viden om de tyske koncentrationslejre og for endnu en flugt. Det gjorde hendes mand, børn og børnebørn ikke, og for dem som for mange andre af de danske jøder betød krigen på den ene side mirakuløs redning i Sverige, men også at eksistensgrundlaget og karrieren blev afbrudt, og at man efter hjemkomsten til Danmark måtte begynde forfra. Frustrationerne var mange, for nu at bruge et mildt udtryk, for taknemmeligheden over egen redning opvejede ikke tabet af de mange nære, ikke mindst norske familiemedlemmer – søskende, tanter, onkler, fætre og kusiner – der døde i Auschwitz. Defaitismen havde måske tilbagevirkende kraft – i hvert fald fik jeg indtryk af, at såvel Ethel som hendes mand havde været “kølige” forældre, der ikke fik opbygget et nært forhold til deres børn. Og sandt nok, på flere af de bevarede fotografier af Ethel ser hun temmelig alvorlig, ja, bestemt ud.

Hvad havde hun egentlig drømt om, hvordan ønskede hun sig sit liv?

Hendes erindringer om barndommen i den lille by, om familien og vennerne er tegnet i et romantisk skær, der utvetydigt fortæller om savnet af det sted på jord, hvorfra hendes verden udgik.

Bogens titel er et citat fra hendes erindringer. Det er vel så også baggrunden for hendes levende engagement i etableringen af en jødisk enklave i Birobidjan. På et tidspunkt må det være gået op for hende, at det nu gjaldt om at bygge en ny tilværelse op i det fremmede land Danmark og ikke kun for den nærmeste familie. Som regel er det mændenes indsats, vi hører om, medens kvindernes historie ikke er blevet ført til protokols. Det er bl.a. baggrunden for, at denne beretning nu udgives, selv om vi ikke får Ethels videre levnedsløb at høre.

Og ingen tvivl om, at hun i lighed med andre af de russiske jøder anså det for vigtigt at holde fast i den medbragte og nedarvede jødiske tradition. Måske et medvirkende incitament ligefrem har været, at de veletablerede og velintegrerede jødiske familier i Danmark, de såkaldte vikingejøder, ikke markerede sig ved deres jødiske kultur – deres bidrag til dansk kultur og erhverv ufortalt.

Ethel må have været temmelig energisk. Med seks børn, uden store økonomiske midler, med daglig madlavning, vask og rengøring, og samtidig med nødvendigheden af sammen med sin Georg at sørge for indtjening til livets ophold havde hun alligevel overskud til – eller vel snarere behov for – at engagere sig i det jødiske samfunds liv.

Hele dette aspekt af hendes og familiens tilværelse skrev hun ikke om, eller hvis hun gjorde, er det som så meget andet fra familien gået tabt under krigen, hvor alle måtte flygte til Sverige. Erindringerne er det eneste minde om hende, der er efterladt. Måske man dog kan lægge nogle brikker sammen ved at se på børnene. Hendes tre piger Eva, Slova og Ruth havde alle kreative evner, der på grund af tidernes ugunst ikke fik lov til at udvikle sig. De var alle musikalske; Slova blev en habil pianistinde, der sikkert

kunne have ført det videre, hvis der havde været forståelse for det. Hun akkompagnerede ved flere af Ikors koncerter, bl.a. i 1933, hvor Birobidjans 5-års-jubilæum fejredes. Eva og hendes mand Janne engagerede sig efter anden verdenskrig som mange andre danske kulturelt interesserede i kommunismen; det gav sig musikalsk udslag i, at Eva og hendes to ældste børn Harry og Mona dyrkede russisk musik og dans, som de optrådte med rundt omkring i de jødiske foreninger. Efterfølgende, den yngste datter Ruth, har udover musikken arbejdet med billedvævning. Meyer, der var ældste søn, født i Vilna i 1901, skulle selvsagt hjælpe med indtjeningen, så snart han var gammel nok, først i den antikvitetshandel, som Georg etablerede i Gothersgade 95. Da Meyer blev ældre, indkøbte han antikviteter, især i Tyskland og Østeuropa; nogle gange rejste den yngre bror Salomon med. Meyers drøm havde ellers været at studere ægyptologi, men det blev kun i fritiden, for han måtte jo føre firmaet videre. Salomon blev efter krigen selvstændig antikvitetshandler, medens den yngste søn Henry havde en mental defekt, angiveligt pådraget ved et fald ned ad en trappe.

Det billede, børnene tegnede af hjemmet, er nok ikke alt for positivt. Deres mor, mente de, havde ikke viet dem tilstrækkelig med tid. Hun havde nok lidt et knæk ved først at måtte forlade sit fædreland og siden efter bosættelsen i Vilna i Litauen ved endnu en gang at skulle bryde hjemmet op, nu da der så oven i købet var små børn at bekymre sig om. Den første tid i det nye land, hvis kultur og sprog var aldeles fremmed, har ikke været nem – dertil kom de økonomiske problemer. Jeg genkender det fra min egen barndom, hvor mine forældre måtte se deres hjem, deres eksis-



Foto fra Pilestræde 10 omkring 1910

stensgrundlag og deres fremtidsplaner med ét slag blive blæst omkuld ved flugten til Sverige og efter hjemkomsten det næsten to år lange ophold på forlæggningerne Trepilelågen og Adelaide nord for København.

Ægteparret Ethel og Georg tog som de andre indvandrere de nye livsbetingelser op som en udfordring. Over for børnenes senere udsagn om, at Ethel ikke var en særlig kærlig mor, og at hun kun undtagelsesvis kyssede eller kærtegnede dem, står, at de alle var kreative og på forskellig vis også socialt engagerede. De besad også den specielle form for jødisk humor. Men konflikter har det omskiftelige liv forårsaget, og min fars udsagn i 1934 i et brev til

sin tilkommende om, at de skal bygge et rigtigt hjem op, for sådan et har han ikke haft, må siges at afspejle et væsentligt aspekt af problematikken.

Læseren vil i erindringerne imidlertid møde et emotionelt menneske – eller måske betegnelsen sentimental kunne være mere rammende – hvor længslen efter barndommens tabte land åbenbart har været så stærk, at Ethel har grebet pennen på et tidspunkt, hvor hun var 43 år gammel.

I 1922 tog Ethel til Tyskland for uden for Berlin at føde sit sidste barn, Ruth. Man ved ikke med sikkerhed, hvorfor hun gjorde dette, men har gættet på, at hun var flov over at vente barn i en alder af 38 år og på et tidspunkt, hvor den ældste datter Eva stod foran sin forlovelse. Hvorom alting er, så anbragtes den lille Ruth i pleje i Tyskland, medens Ethel tog tilbage til København. Man må spørge sig, hvordan det i det hele taget kunne skjules – hvis det da var årsagen. Det berører hun desværre ikke i erindringerne. Derimod lægger hun ikke skjul på sin overvældende skuffelse over datteren Evas bryllup, hvor svigerfamilien åbenbart tog teten for at fejre deres eneste barns formæling, og hvor hun vel havde haft ambitioner om at vise omverdenen, hvad indvandrerfamilien nu formåede.

Traditionen siger, at Ethel skrev sine erindringer til børnene. Men læsningen giver mere indtryk af at være skrevet på grund af hendes eget behov for at nedfælde erindringer og tanker. Hun har utvivlsomt haft en lille digterisk åre, som hun på denne måde realiserede. Her skal bringes den ene af hendes to sange fra 1931. Ligesom i “En sang om den jødiske bonde”, der er for solo og kor, udtrykkes længslen efter et område, hvor jøder atter vil kunne

dyrke deres egen jord. Den blev trykt i *Kolonistn un arbeter-lider aroysgegebn fun Kopenhagener “Ikor” komitet*.

Kolonist-glæde!

Ganske tidligt om sommeren
når solen står op,
alle køerne bræger,
de hører min stemme, jeg råber.

Min gård og min have,
mit hus og mit køkken,
jeg behøver ikke mere –
jeg er husets frue.

Høner og haner
kagler omkring,
gæslinger, ællinger,
de ser på mig med undren.

Ingen jager,
ingen presser på.
En birobidzhaner
bliver jeg ved at være.

Og små kyllinger
løber rundt i flok,
kalkununger, dueunger
springer rundt på taget.

En vogn, en harve
og to heste spændt for
føres op fra marken,
brødet ligger allerede ved muren.

Da alle vil spise,
skriger de højt.
Lam og gedekid,
de vil også gerne til.

Sommernatten
forbereder solen,
alt ånder fred og ro,
også sæden er parat.

Kalve og føl
springer rundt på steppen,
at være kolonist
er bedre end et glas.

Ved Ethel Gelfers død stod følgende mindedigt på jiddish at læse
i Jødisk Ugeblad, underskrevet af An'amcho:

Hendes livsgerninger beundrede vi,
Hun svigtede aldrig de lidende, de plagede.
Et ædelt sind, beskeden,
altid rede til at hjælpe.
Hårdt er vi ramt
af din alt for tidlige død.
Du vil savnes af mange,
hvor man end vender sig,
gennem dit arbejde vil dine venner
dit minde evigt ære.

På hendes dødsdag det følgende år bragte Jødisk Ugeblad endnu
et mindedigt, skrevet af H. Cholewa på jiddish:

Vi bringer dig en hilsen	Blomster er sået
i dit stille telt,	i alle mulige farver,
din søvn må være sød	solen forbereder dem,
i den evige verden.	gør det dybt bevægende.

I den dybe ro	<i>H. Cholewa</i>
ved moders skød	<i>Fra "Ikor"s ledelse.</i>
står vi bøjet	
og fælder en tåre.	

Skyggen af en glad verden

1. Del



*Min moder døde 6. cheshvan (oktober) 1911,
min fader den 6. ijar (maj) 1917 i Jekaterinoslav*

Min barndomstid Mine forældre var velansatte. Indbyrdes levede de altid et smukt og stabilt liv. Min moder blev gift med min fader til den aftalte tid. De blandede sig ikke, og de skændtes ikke med naboerne – de var venner med hele byen. Min moders familie var alle pæne mennesker, som havde det godt, men min fader havde ingen slægtninge. Han mistede sine forældre, da han var lille. Sabbatter og helligdage fejrede de på smukkeste måde, selv i dårlige tider. Min fader var forsanger, chazzen, i synagogen, og min moder havde en lille gærfabrik. På den tid var det ikke altid lige nemt, tilværelsen kunne være hård, dog undslog de sig aldrig for at hjælpe, så vidt de kunne. Børnene underviste de så meget, de kunne på den tid, og vi boede jo ikke just i nogen storby. Da børnene blev større, begyndte de at søge heldet i større byer. Men heldet gemte sig, dog var de tilfredse med deres liv, som de levede uden at genere andre.

Jeg har i min barndom ikke oplevet noget ondt, jeg følte mig rig på alle måder gennem omgivelsernes væremåde over for mig. Jeg havde gode veninder og smukt tøj, og det at ærgre sig havde jeg endnu ikke forstået. Dengang manglede jeg intet.

Som barn havde jeg det således godt; solen skinnede altid for mig, thi med dens varmende stråler har den dog fulgt mig på alle mine veje igennem skove, marker, stepper, vand og bjerge. Jeg erindrer, at min moder syede alt mit tøj, en sød kjole i et mønster fra “kvastoljes” og et hovedtørklæde med påfuglefjer, “gvamunster”, og med det på tillod hun mig at lege på helligdage ved klostret, hvor der voksede græs og hvide blomster – hvor lykkelig jeg dog dengang var i følelsen af, at alle børn syntes om mig, og en sådan lykkefølelse havde jeg ofte. Skønt tilværelsen ikke var rig,